

Trafarettmaalingud Eesti 20. sajandi interjöörides Tartu näitel

Kristiina Ribelus

Käesolevas artiklis tutvustatakse trafarett-tehnikat ja antakse põgus ülevaade trafareti ajaloo, samuti püüab autor leida seoseid trafarettmaalingute ja taapeetide vahel. Põhirõhk on Tartus 20. sajandi esimese poole interjöörides leiduvate trafarettmaalingute tutvustamisel. Tartus on kahel korral ellu viidud projekt «Jäädvustame ajaloolised interjööri maalingud». Selle eesmärk on olnud saada teavet maalingute kohta hoonetes, mis pole riikliku kaitse all. Maalingute inventeerimise projekt teostati allakirjutanu eestvedamisel ja koostöös linnaosade seltsidega esimest korda Karlova linnaosas aastal 2012 ning pärast seda Supilinna linnaosas aastatel 2013–2014. Lisaks süsteemsele inventeerimisele Karlovas ja Supilinnas on infot ajalooliste maalingute kohta kogunenud ka mujalt Tartust ja Eestist, valdav osa sellest puudutab just trafarettmaalinguid. Kogunenud materjalile tuginedes on võimalik teha stiililine kokkuvõte 20. sajandi trafarettmaalingutest aastakümnedite kaupa.

Trafarettmaaling on üks lihtsamaid dekoreerimise võtteid, mida iseloomustab mustri sage kordamine. Tehnikat on kasutatud iseseisvalt või kombineeritult teiste tehnikatega. Näiteks keerukamate maalingute korduvate kujunditega alusmaaling on võidud teha trafareti abil ning pärast on see pintsliga üle maalitud, andes nii muustrile ruumilise efekti. Trafarettmaalingutele on omane mustri stiliseeritus ja katkendlikkus, mis on tingitud trafareti valmistamisest – muustrit välja lõigates tuleb tähelepanu pöörata ühenduslülidele, nii-öelda sildadele, mis hoiavad trafaretti koos. Trafarettidega on võimalik teha ka keerukaid, mitmevärvilisi mustreid.

Kõnekeeles kasutatakse trafarettmaalingutest rääkides tihti terminit šabloonmaaling, kuid need kaks – trafarett ja šabloon – tähistavad erinevaid töövahendeid, samuti on erinevad töömeetodid ning lõpptulemus. Trafarett (it *traforato*, augustatud) on tugevasse materjali lõigatud muster, mida saab paljundada soovitud aluspinnale värvi läbi trafareti kandes.¹ Šabloon (sks *Schablone*) on aga papist või muust materjalist välja lõigatud kujund või muster, siluett,

¹ Kunstileksikon. Toimetajad Sirje Laidre, Sirje Ootsing, Inge Rajasaar. Tallinn 2001, lk 440.

mille abil saab kujutise piirjooned soovitava leale kanda.² Seega trafarett võimaldab luua kujutise positiivpilti ning šabloon negatiivi.

Lühiülevaade trafareti ajaloost

Trafarett-tehnikat on läbi ajaloo kasutatud erinevate pindade dekoreerimisel. Esimesed, algelised viited trafareti kasutamise oskusele leiame koopa- ja kaljumaalingutelt: vaba käega maalitud kujutiste kõrval tunti ka mustri trükkimise ja šabloontehnikat juba üle kümne tuhande aasta tagasi. Värvaine sisse kasutatud käe jälge on trükitud koopaseintele. Osati kasutada ka negatiivšabloon: käsi asetati seinale ja selle ümber pihustati läbi luust valmistatud kõrre värvainet, nagu Lascaux' koopamaalingutel Prantsusmaal.³ Esimesed näited trafareti kasutamisest pärinevad Hiinast Dunhuangi Tuhanda Buddha koobaste seinelt enam kui 3000 aastat eKr. Ka egiptlased kasutasid trafaretti oma kirstude kaunistamisel umbes 2500 aastat eKr, nad valmistasid trafaretti kas taimelehtedest või loomanahast. Jaapanist pärinevad trafarett-tehnikas kaunistatud tekstiilide ja paberi leiud, mis on dateeritud Nara perioodi (aastatel 710–794). Euroopasse jõudis trafareti kasutamise oskus Aasia kaubateede kaudu 5.–6. sajandil ning keskajaks oli see tehnika omandanud laia kasutusala nii kirikute seinapindade, trükiste kui ka mööbli dekoreerimisel.⁴

15. sajandil oli trafarett-tehnika lahutamatu osa trükiste ja teiste pabertoodete, nagu näiteks mängukaartide koloreerimisel. Kujutise äärejooned trükiti paberile puidust valmistatud plokkidega, musta värvi kasutades, ning motiivide sisu koloreeriti trafareti abil. Sama meetodit kasutati religioossete piltide, poliitiliste lendlehtede, lauluviikute ja dekoratiivsete paberite valmistamisel, hiljem laienes see ka tapeetide trükkimisele. Prantsusmaal kutsuti seda tehnikat kasutavaid trükkaleid *le dominotier*'deks ning nende valmistatud toodang oli *le papier dominoté*. See oli väga tuntud 16. sajandi alguses ning laia kasutusala kuni 19. sajandi keskpaigani. Dekoratiivsed *dominoté*-paberid kujutasid endast umbes 30 x 40 cm suuruseid muustriga kaetud poognaid, millega vooderdati kirste ja karpe või mida võidi pildina seinale riputada või kleepida. Neil pabereil toodi hinnaliste tekstiilide muustrid ka vaesema rahva kodude seintele. Nimekas *dominotier*-meister Jean Papillon, keda Prantsusmaal tuntakse ka kui tapeedi isa, tuli 17. sajandi teisel poolel mõttele ühendada muustrilised *dominoté*-lehed. Nii saavutas ta muustrilise paani, millega sai korruga katta suure-

² Kunstileksikon, lk 420.

³ Encyclopedia of Interior Design. Edited by J. Banham. London 1997, lk 1229.

⁴ Samas.

maid pindu – sellest ongi saanud alguse tapeedi idee.⁵

Seinapindasid on trafarettmaalingutega dekoreeritud läbi ajaloo. Keskajal jälgendati nendega tekstiilimustreid, mis kanti otse seinale. 16. sajandil tehti sama trafarettidega paberile, nii jõudis seinte kaunistamine mustritega ka keskklassi interjööriks. Kui aga tapeeditootmine hoogu kogus ning tapeedist sai luksuskaup, hakati mustreid jälle rohkem trafarettidega otse seinale tegema, teinekord võeti eeskjuu otse tapeedimustritelt. 19. sajandi lõpu Tartust leiame näiteid, kus ruumi dekoreerimisel on kasutatud koos tapeeti ja maalinguid. Üks neist on praeguses Eesti Kirjandusmuuseumi hoones aadressil Vanemuise 42, maja on ehitatud aastal 1894 arhitekt Reinhold Guleke projekti järgi. Kunagise aadlihoone loodenurgas, esimesel korrusel asuvas ruumis, mis oli esialgu kasutusel salongina ja hiljem kirjandusmuuseumi keelatud kirjanduse hoidlana, on tänini säilinud algne siseviimistlus. Ruumi seinu katavad 12 värviga masinrüükis tehtud Prantsuse stiilis tapeedid ning lagi on maalitud osaliselt trafarett-tehnikat, osaliselt vabakäemaalingut kasutades (tahvel 12).

Tartu 20. sajandi esimese poole (trafarett)maalingud

Tartus Karlova ja Supilinna linnaosas on 2012. aastast süstemaatiliselt kogutud maalinguid, kuid teavet nende kohta on kogunenud ka mujalt Tartust ja Eestist. Inventeerimise eesmärk on kokku koguda võimalikult palju informatsiooni säilinud interjööri maalingute kohta, eriti hoonetest, mis asuvad miljööväärtusega aladel ning mis ei ole riikliku kaitse all. Praeguste miljööväärtusega alade hoonestus on enamjaolt rajatud 20. sajandi alguses ning nendes hoonetes on kõige enam trafarettmaalinguid või on seda tehnikat kasutatud just puhtal kujul. Võrdluseks võib tuua 19. sajandi interjööri maalingud, kui trafaretti kasutati pigem alusmaalingu tegemiseks – tihti maaliti trafarettiga tehtud maalingule peale veel näiteks valgus ja varjud.

Maalingute inventeerimise käigus kogutud materjali alusel on võimalik eristada 20. sajandil esinenud interjööri kaunistamise võtteid ja stiile aastakümnedite kaupa ning teha neist kokkuvõte. Maalinguid dateerides on lähitutud hoone ehitusajaloost, tuginetud viimistluskihtide uuringutele ja arhiiviallikatele, lisaks on leide omavahel võrreldud ja analüüsi tulemusena on sarnased vasted jagatud ajastustiililiselt rühmadesse. Ühel aastakümnel on moes olnud teatud interjööri kaunistamise võtted ning need korduvad majast majja, ühest linnaosast teise. Tartust saab tuua mitmeid mustrite kordumise näiteid.

⁵ Janet Waring. *Early American Stencils on Walls and Furniture*. New York 1968, lk 7–10.

Tõenäoliselt on maalermeisterid jaganud omavahel mustrijooniseid või on üks maaler käinud sama trafaretiga erinevatel objektidel tööd tegemas. Maalermeisterid on mustreid erinevatesse hoonetesse maalides muutnud ornamentide värvitoone, aga teinekord ka mustrit: mõnes majas on sama muster esindatud rikkalikumal kujul, teises jälle on pool mustrist trükkimata jäetud.

20. sajandi esimesel kümnendil olid interjöörides veel eelmise sajandi järelkajana levinud laemaalingud, seda just linnapiirist siis veel välja jäänud, endisetele mõisamaadele ehitatud esimestes uhkemates puithoonetes. Pärast esimest kümnendit laemaalinguid enam Tartu interjöörides eriti ei esine.

Laemaalingute puhul on olnud levinud meetodiks lae nurkade rikkalikum dekoreerimine: sinna maaliti kas midagi figuraalset, mõni maastikuvaade või kasutati lihtsalt keerukamaid, nurki rõhutavaid motiive. Nurgakaunistused on omavahel ühendatud joonte või muu raamistusega ning lae keskossa on tihti maalitud rosett. Jõukamates kodudes on rosett võinud olla ka reljeefne, valmistatud kas kipsis, papjeemašee (pr *papier mâché*) tehnikas pabermassist või tõmmatud šablooniga märja krohvi sisse samal ajal, kui on teostatud lae krohvitöid (tahvlid 32 ja 33). Laemaalinguga koos on seinapinnad sageli olnud kas värvitud või tapeeditud. Tapeeti on pigem kasutatud jõukamate kodude seintel, nagu eelkirjeldatud aadlielamu Vanemuise 42, ning värvi ja trafarettmaalinguid tagasihoidlikemates kodudes ja ruumides.

Teine 20. sajandi esimese kümnendi levinud dekoorivõte interjöörides on seinapindade jaotus tahvliteks. Ruumi seinapinnad on skemaatiliselt jagatud nii, et seinapinna ülemisse ossa, umbes kolme neljandiku peale, on maalitud heledates toonides üks suur tahvel, mida ääristab sellest natuke tumedam raam, ning alumisse ossa, umbes neljandiku peale, on maalitud tumedates toonides paneel. Tahvlid, raamid ja paneeliosa on üksteisest eraldatud maalitud joontega ning tahvli nurgad on tavaliselt kaunistatud taimemotiividest inspireeritud stiliseeritud trafaretimustriga. Selliste seinajaotuste või -maalingute korral ei ole lagedele maalinguid tehtud, vaid need on tavaliselt valgeks värvitud ja laevärv on ulatunud 10–15 cm laest seinapinnale (tahvel 34).

Kolmas, enimlevinud ja kõige rohkem säilinud maalingutüüp on trafareti abil seinale kantud bordüür, mille kõrgaeg oli 1920.–30. aastad. Stiililiselt on tol ajal kasutuses olnud mustrid veel juugendlike mõjudega, kuid enamjaolt *art déco*-likud, geomeetrilised ja konstruktiivsed. Tavaliselt on sellised mustrid teostatud kahe-kolme värvitooniga ning need on tehtud seinapinna ülemisse ossa seinavärvi peale märkima sein- ja laevärvi kokkusaamispiiri. Ruumi lagi on sellistel puhkudel olnud valge ning laevärviga on värvitud ka seinapinna ülemine osa, laest 15–30 cm allapoole, ning ülejäänud seinapinnad on värvitud ühetoonilise värviga maast laeni. Mõningatel juhtudel on seinä ülemisest

horisontaalsest bordüürist kindla vahemaa tagant (umbes 50 cm) maalitud seinale vertikaalsed lihtsad geomeetrised mustrid – selline jaotus matkib justkui tapeedipaane. Inventeerimistulemustele tuginedes saab öelda, et vertikaalsed mustrid on bordüüridele lisatud Toome-taguse piirkonna hoonetes (tahvlid 35 ja 36).

Neljas interjööri viimistluse tüüp, mida saab eraldi käsitleda, on trepikodade maalingud ja seinajaotused. 20. sajandi esimesel kümnendil oli trepikodade seinaviimistluses levinud marmortahvlite või kiviplokkide jäljendamine marmoreeringu või rustikamaalingute abil, lakke tehti lihtsad trafarettmaalingud, nurgad ja lagede servad dekoreeriti, vahel maaliti lae keskossa rosett. 1920–30ndatel ja hiljem kiviplokkide imitatsiooni ja laemaalinguid enam ei tehtud.

Trepikodade viimistluses oli sajandi esimesel poolel enim levinud seinapindade jaotamine kolmeks värvialaks. Seinapinna alumine, paneeliosa, mis tihti kulges rööbiti trepimademe või -käsi puuga, värviti üldiselt tumedaks ning värvipind võidi lisaks viimistleda pritsmarmori- või kaltsutrukitehnikas. Sellel oli ka praktiline eesmärk: seinapinna alumised osad määrduvad kiiremini, eriti trepikodades, kus käimist on palju, kirjud ja tumedad seinapinnad aga ei näita kulumisjälgi ega mustust nii hästi välja. Paneeliosa kattis seinapinnast umbes kolmandiku või neljandiku, vastavalt sellele värviti ülejäänud seinale dates toonides ning seinapinna ülemine osa – laest umbes 20 cm – laevärviga valgeks. Sellise kolmeks alaks jaotatud seinale igat värvi üleminekut markeeriti kas joone või trafarettmaalinguga või mõlemaga koos. Seinajaotusega käis kokku ka laemaaling, seda eriti 20. sajandi esimesel kümnendil, 1920–30ndatel aga enam mitte – siis värviti laed valgeks.

20. sajandi alguse trepikodade kaks eelkirjeldatud näidet on mõlemad uhkelt esindatud Karlova linnaosas Tähe tänaval. Tähe 7 hoone trepikojas on seintele maalitud marmortahvlite imitatsioon ja lakke tehtud trafarettidega maaling ning villa Margarethas Tähe 11/13 on kasutatud kolmeosalist seinajaotust ja laemaalingut (tahvlid 37, 38 ja 39).

Tähelepanu vääriwad ka omamoodi põnevad rullimustrid, mis tulid kasutusele umbes 1940ndatel. Selliseid mustreid tehti kummist valmistatud mustrirullide abil: muster on reljeefselt kummrullil ja seadeldise külge käib eraldi värvirull, mis reguleerib värvi kogust. Mustrirullid võimaldasid tervet seinapinda kiiremini värviga ornamenteerida. Rullimustritega kaetud seinapinnad meenutavad tapeeditud seinu. Muster tehti tavaliselt värvitud seinale ning seinapinna ülemisse ossa, kus lae- ja seinavärv kokku said, maaliti lõpetuseks joon või teinekord ka väike trafaretimuster. Lagi ja seinapinna ülemine osa värviti tavaliselt valgeks. Mustrirulliga on dekoreeritud nii trepikodasid kui ka eluruume (tahvel 40).

Lisaks maalingutele on inventeerimise käigus dokumenteeritud erinevate ajastute tapeete. Kõige huvitavamad leiud pärinevad Supilinna linnaosast, kus palkseinu on tapeeditud enne nende krohvimist, värvimist ja maalingutega dekoreerimist. Sellistel puhkudel on tapeet olnud hoone esimeseks viimistluskihiks: palgivahed on pinna tasandamise eesmärgil täidetud saviga ning seejärel on seinapind kaetud tapeediga. Hiljem on tapeeditud sein kaetud pilliroomati ja krohviga ning mitmel juhul ka kaunistatud maalingutega. Üheks põhjuseks, miks nii on tehtud, võib tuua 20. sajandi alguse linnastumise fenomeni ning ehitustegevuse kiire kasvu. Palkhooned ehitati valmis, uut elanikel oli tarvis kohe sisse kolida ning seinad tuli kiiresti viimistleda. Palkehitised aga vajuvad veel pärast valmimist ning kui seinad oleks kohe krohviga kaetud, hakanuks need maja vajumise tagajärjel mõranema ja lagunema. Seega võib oletada, et palkseinu tapeediti enne nende krohvimist seepärast, et oodati ära värskelt valminud maja palkide kokkuvajumine. Sellega hoiti kokku ka ehitus- või paranduskuludelt (tahvlid 41 ja 42).

Trafarett-tehnikat on kasutatud erinevate pindade dekoreerimisel läbi ajaloo. Selle tehnika võlu peitub lihtsuses: see võimaldab kujundeid suhteliselt kiiresti paljundada. Seetõttu on tehnikat kasutatud ka suurte, piiramata mustripindade teostamisel nii tekstiilil, tapeedil kui ka krohvitud seinapindadel. Nagu dekoratiivmaalingutele omane, on ka trafarett-tehnika anonüümne – pole teada, kes on mustrite autorid. Seda tehnikat valdasid tõenäoliselt kõik 20. sajandi maalermeistrid, mistõttu leidub ka Eesti interjöörides palju trafarett-tehnikas teostatud maalinguid. Kuna ka lihtsamates kodanikuelamutes on nimetatud ajaperioodil tehtud trafarettmaalinguid, on alustatud ajalooliste maalingute süstemaatilist inventeerimist, mille tulemused annavad alust väita, et vähemalt Tartus on 20. sajandi alguses ehitatud hoonete interjöörikuunduses trafarettmaalingud olnud väga populaarsed.

Stencil painting in 20th-century Estonian interiors: The case of Tartu

Kristiina Ribelus

Summary

The article gives an overview of stencil technique as one of the simplest ways of decorating, which, throughout times, has been used to ornament and colour different materials and surfaces, such as murals, wallpapers, textiles, and furniture, as well as playing cards and printed matter. The other main topic that the article dwells upon is 20th-century stencil paintings in Estonian interiors on the example of Tartu. The town of Tartu has twice carried out a project concerned with the preservation of historical interior paintings. Within these projects information has been gathered about mural paintings in the buildings that were erected throughout this period outside the town borders, as a result of urbanisation, and were inhabited mainly by the middle class and blue-collar. On the initiative of the author and with the support of district societies, interior paintings were systematically inventoried in today's Karlova and Supilinn districts throughout the years 2012–2014. In addition to the aforementioned districts, information was also gathered in other parts of Tartu and all over Estonia, not only about mural paintings but also about historical wallpapers.

The majority of the mural paintings inventoried until today are executed in stencil technique and date back to the first half of the 20th century. The collected material has enabled us to draw conclusions, by decades, about the styles popular in this period, reoccurring from building to building and from one district to another. The dating of mural paintings proceeds from the history of the building, and is supported by the exploration of finishing layers as well as archival sources; the findings have been compared with each other and, as a result of the analysis, similar items have been grouped era-stylistically.

In the first decade of the 20th century ceiling paintings were widely spread both in the living space and in hallways. Corners of ceilings were more richly decorated and connected with each other by stripes, often with a rosette in the centre of the ceiling. As a 19th-century aftermath, free hand painting has been used relatively frequently in combination with stencil designs. Living spaces feature either wallpapered or painted walls combined with ceiling paintings;

sometimes painted walls have been stencil-ornamented. Hallways with ceiling paintings have mainly painted walls, painted marble imitation ashlar, or the wall surface divided into three sections of different shades, separated from each other by stencil ornaments.

In the first decade of the 20th century panelled wall schemes were rather popular. Three-fourths of each wall was painted as a big panel, and the lower one-fourth of the wall was a monochrome lambrequin, which created a stylistically integrated interior. The corners of wall panels were ornamented with stencil patterns, with painted frames around the panels, bordered and distinguished from each other and the lambrequin by lines. These kinds of wall schemes have been found in tens of living spaces all over Estonia, and this solution was also used in the 19th century, in the case of both mural paintings and wallpapered walls.

The elaboration and multiplicity of paintings in interiors depended on how well off the inhabitants were. In poorer homes walls were decorated with simple stencil patterns, usually in the upper part of the wall on monochrome wall paint, as a separating border between the wall and the ceiling. These kinds of stencil borders along the upper edges of walls deserved great popularity in the 1920s–1930s, when walls were painted monochrome light and ceilings white, and ceiling paintings ceased to be done. These types of patterns can be found in tens of buildings. Stylistically, they still reveal slight Art Nouveau influences, yet are mainly Art Deco, and the same designs with variations in shades have been used in different districts of Tartu.

With the time passing, the stencil patterns became simpler, smaller, and more constructive by design, until in the 1940s the patterned paint roller was taken into use. This was a rubber relief-patterned roller with a handle, with a paint applicator fastened to it, which made it possible to ornament walls quickly and efficiently. The roller patterns were widely spread both in living spaces and in hallways, and can even be found in some Estonian manorial interiors of the 1940s.

As a result of inventorying historical interior paintings, it has been confirmed that stencil paintings were rather popular in the 20th-century Estonia. They became a widely spread interior design technique in many citizens' homes, and each self-respecting house painter had to master this technique.